

Makulski, Jan Krzysztof

Zarys koncepcji współczesnego muzeum etnograficznego

Muzealnictwo 26 27, 8-11

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zarys koncepcji współczesnego muzeum etnograficznego*

Formułując koncepcję teoretyczną współczesnego muzeum etnograficznego należy zdawać sobie sprawę z tego, że jest to instytucja żywa, a więc podlegająca ewolucji zgodnej z ogólnym rozwojem kultury. Tak więc zmienia się podmiot działań muzeum, jego zakres, jak również metody i techniki pracy. Stan rozwoju muzeum w konkretnym okresie historycznym jest wynikiem integracji trzech głównych wyznaczników tego rozwoju: tradycji, potrzeb społecznych (w tym również potrzeb nauki) oraz możliwości realizacyjnych, przez które należy rozumieć tak kadry, jak i środki materialno-techniczne jakimi muzeum dysponuje w trakcie realizowania swego programu. Wydaje się, że optymalny kierunek działania polega na zachowaniu właściwych proporcji między tymi trzema zespółami zjawisk.

Wychodząc z założenia, że muzeum jest instytucją żywą, działającą w sferze zmieniających się układów rzeczywistości tak w dziedzinie podmiotu działań, jak i w kręgach odbiorców, niezbędnym jest w procesie opracowywania koncepcji współczesnego muzeum etnograficznego konstruowanie takiego modelu instytucji, by przy zachowaniu niezbędnych założeń ogólnych zachowała ona maksymalną elastyczność działania, czyli by zadania nie były formułowane zbyt konkretnie i szczegółowo, gdyż najbliższe dziesięciolecia mogą uczynić je w poważnym stopniu nieaktualnymi.

Istotnym problemem konceptualizacji jest również właściwe ustawienie proporcji między służebnymi funkcjami muzeum w stosunku do społeczeństwa i nauki a obowiązkami instytucji wobec możliwości twórczych zespołu pracowników muzeum. Wyrażna przewaga jednego z tych kierunków działania musiałaby się odbyć kosztem drugiego.

Wreszcie w odniesieniu do wszystkich muzeów etnograficznych istnieje konieczność takiej konceptualizacji modelu muzeum, by jego cele pokrywały się w sposób proporcjonalny do wielkości i wagi tej instytucji z ogólnymi celami muzealnictwa etnograficznego i wiedzy etnograficznej w Polsce. Oznacza to, że każde muzeum obok własnych zadań ma poważne

zadania w zakresie współdziałania z innymi muzeami etnograficznymi.

Najistotniejszym elementem określającym kierunki rozwoju muzeum etnograficznego jest przewidywany na najbliższych dwadzieścia lat zakres tematyczny jego działalności. Klasyczny model muzeum etnograficznego jest w chwili obecnej z wielu powodów nieadekwatny do modelu muzeum poświęconego polskiej kulturze ludowej. Przede wszystkim dotychczasowy rozwój dyscypliny etnograficznej zdezaktualizował takie kryteria. Obecna etnografia zasięgiem swoich badań obejmuje zjawiska szersze, znacznie wychodzące poza klasyczny model. Zmienia też perspektywę badawczą, co musi znaleźć odbicie również i w muzealnictwie etnograficznym. Niezależnie od tego muzeum w trakcie swych prac rozszerzyło swe zainteresowania na pewne zjawiska kultury (zwłaszcza w dziedzinie sztuki, folkloru, jak również badań nad społeczeństwami pozaeuropejskimi), które dotąd nie mieściły się w ramach statutowych muzeum. Należałoby więc na nowo określić jaką wartość treściową ma w sformułowaniu „muzeum etnograficzne” słowo „etnograficzne”.

Otóż, dla potrzeb formowania modelu rozwojowego muzeum etnograficznego, który byłby adekwatny do rzeczywistości końca XX w. należałoby przyjąć bardziej nowoczesną definicję etnografii. Dotychczas bowiem etnografia poszukiwała pewnych zobiektywizowanych prawd dotyczących różnic kulturowych między grupami lokalnymi lub zawodowymi określając te różnice jako różnice kulturowe lub etniczne. Stąd cały nacisk badawczy kierowany był na wyeksponowanie tych różnic i na badanie kultur tych zbiorowości jako pewnych zwartych systemów kulturowych. Ten model badań etnograficznych został nieco przekonstruowany w okresie, w którym uznano za niezbędne badanie zjawisk kontaktów kulturowych i powstawania tzw. kultur otwartych nastawionych na przyswajanie wartości zewnętrznych wpływających na znacz-

* Referat wygłoszony na Sesji Muzeologicznej w Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi w dniu 1.X. 1981 r.

ne rozluźnienie zwartości systemu kulturowego. Z kolei w epoce kultury masowej i globalnej oraz jej impaktu w dziedzinie kultur pierwotnych, a zwłaszcza ludowych, które zaczęły funkcjonować na zasadzie przeżytku zaczęto zwracać baczniejszą uwagę na rozpad systemów tradycyjnych, w tym też na zdezaktualizowanie się modelu kultury plemienną czy ludowej jako systemu zamkniętego. Wiele zjawisk kulturowych będących podstawą tego systemu uległo autonomizacji przechodząc do systemów nowoczesnych na zasadzie zmiany funkcji.

Tak np. stało się ze sztuką ludową, która przestając pełnić funkcje poprzednie (w tym m.in. magiczno-kulturową) zaczęła występować jako swoista twórczość artystyczna (czyli środek ekspresji artystów wywodzących się ze środowiska wiejskiego) lub zgoła dekoracyjna.

Z drugiej strony przemożny wpływ kultury masowej niwelującej różnice kulturowe i uniformizującej większość zjawisk kulturowych w życiu człowieka stworzył zapotrzebowanie na poszukiwanie form indywidualnych, które umożliwiłyby człowiekowi funkcjonowanie w modelu kultury globalnej jako istocie kulturowo niepowtarzalnej, odrębnej. Stąd obiektywnie różnice etniczne straciły swą wartość historyczną a na ich miejsce pojawiły się różnice w stopniu adaptowania się kulturowego do nowoczesności. Większość grup lokalnych i społecznych poszukując nowego indywidualnego wyrazu wytworzyła swoistą otoczkę kulturową, składającą się z elementów przekształconej tradycji lub całkiem nowych instytucji kulturowych adekwatnych do potrzeb współczesności lecz charakterystycznych tylko dla danej grupy. W świetle tych faktów zrozumiałą jest nawrót zainteresowania dla wszelkich badań nad źródłami własnej kultury (stąd olbrzymi sukces ruchów regionalnych) oraz dla badań kulturowo-porównawczych traktowanych jako potencjalne źródło inspirujące do nowych inwencji w tym zakresie. Zmienia to w sposób zasadniczy perspektywę badawczą etnografii, która zajmowała się przede wszystkim zjawiskiem formowania życia kulturowego człowieka przez system jakim była kultura etniczna grupy. W tej chwili natomiast trudno jest mówić o tego typu redukcji metodologicznej, można by natomiast zaryzykować stwierdzenie, że obiektem wiedzy etnograficznej winien stać się człowiek i jego indywidualna kreatywność w zakresie tworzenia sfery kulturowej chroniącej go przed niszczącymi wpływami kultury globalnej. Zadaniem etnografii w następnych dziesięcioleciach byłoby więc

szukanie metod uogólniających wiedzę opartą na analizie konkretnych indywidualnych, czy grupowych inwencji kulturowych tego typu.

Biorąc pod uwagę fakt, że definicja etnografii nie może być tak dokładnie uszczegółowiona ze względów, o których mówiłem już poprzednio proponuję, by dla naszych rozważań w tym zakresie przyjąć definicję następującą: etnografia jest nauką badającą pochodzenie oraz rozwój kultur przedprzemysłowych oraz tych zjawisk w łonie społeczeństw przemysłowych i zurbanizowanych, które ze względu na swoje pochodzenie, formę lub funkcję spełniają tę rolę, którą ongiś spełniały kultury ludowe czy plemienne. Dodatkowym czynnikiem definicji winny być uściślenia dotyczące metody tych badań. Otóż sformułowania proponowane przez etnografię winny być oparte na analizie konkretnych zabytków materialnych lub bezpośrednich wypowiedzi nosicieli elementów kulturowych będących obiektem badań etnograficznych.

Przyjmując powyższą definicję roboczą etnografii można przejść do próby zdefiniowania muzeum etnograficznego jako instytucji powołanej do kolekcjonowania dawnych i współczesnych źródeł etnograficznych, ich właściwego przechowywania i naukowego opracowania oraz popularyzacji wiedzy o przedmiocie swych badań drogą zapewnienia społeczeństwu dostępu do autentycznego źródła wiedzy, jakim jest zabytek etnograficzny (eksponat).

Jak wynika z powyższej definicji muzeum etnograficznego, pełni ono trzy podstawowe funkcje 1) kolekcjonersko-konserwatorską, 2) naukową, 3) wychowawczą (popularyzatorską). Proponuję dodanie funkcji czwartej: kulturotwórczej. Wyraźniej można by powiedzieć, że muzeum etnograficzne jest jedną z instytucji współodpowiedzialnych za takie formułowanie i realizowanie modelu kultury współczesnej, w której znalazłyby wykorzystanie pozytywne wartości tkwiące w dorobku wiedzy etnograficznej.

Przy, tak szeroko zakrojonych, zadaniach muzeum etnograficznego rzeczą szczególnie istotną jest właściwe zróżnicowanie działań dotyczących poszczególnych funkcji muzeum. Szczególnie należałoby wyeksponować funkcję kolekcjonersko-konserwatorską, gdyż tej nie pełni praktycznie żadna inna instytucja, podczas gdy w wypadku trzech pozostałych funkcji (w stosunkowo najmniejszym stopniu trzecią) zajmuje się wiele innych placówek głównie naukowych i wychowawczych.

W ramach funkcji kolekcjonersko-konserwatorskiej należy wyróżnić trzy podstawowe kierunki działań: 1) konceptualizacja kierunków gromadzenia zbiorów (od niej zależeć będzie przydatność zebranych materiałów do dalszych prac naukowych i ekspozycyjnych), 2) technika gromadzenia zbiorów (efektywność wyszukiwania zbiorów i ich przenoszenia do muzeum) oraz 3) zespół działań mających na celu optymalne przechowywanie zebranych źródeł (z podziałem zagadnienia na dwa punkty: a) właściwe magazynowanie zbiorów i udostępnianie dla prac badawczych i b) zabiegi konserwatorskie).

Podstawowe znaczenie dla określenia modelu muzeum etnograficznego w Polsce ma ściślejsze zarysowanie założeń badawczych w stosunku do problematyki krajowej. Otóż w odniesieniu do zadań kolekcjonerskich dotyczących etnografii Polski konceptualizacja zadań polegałaby na rozwijaniu prac tych muzeów w trzech kierunkach: 1) dokonania analizy reprezentatywności zgromadzonych zbiorów pod względem a) terytorialnym (regionalnym) i b) działów kultury; 2) ustalenie priorytetów badawczych mających na celu uzupełnienie luk w zbiorach oraz 3) objęcie kolekcjonerstwem dziedzin dotychczas niedokumentowanych, które jednak winny być przez muzeum współczesne dokumentowane. W związku z tym winniśmy przede wszystkim rozpocząć bardziej metodyczne gromadzenie zbiorów dotyczących małych miast, pogranicza kultury ludowej i wielkomiejskiej (w tym robotniczej), pewnych współczesnych zjawisk kultury wiejskiej (m. in. elementów kultury „jarmarcznej” współczesnych form plastyki wiejskiej nie wchodzących w pojęcie kanonu ludowego, impponderabiliów materialnych nowych form życia społecznego a zwłaszcza współczesnego folkloru wsi).

Biorąc pod uwagę takie założenia modelowe należałoby wyróżnić w każdym muzeum etnograficznym dwa działy: dział etnografii tradycyjnej zajmujący się uzupełnieniem i analizą zbiorów dotyczących kultury ludowej w jej historycznym kształcie od okresu najwcześniejszego po rok 1980, a pracujący na dotychczasowych zasadach oraz dział etnografii współczesnej obejmujący zjawiska współczesne nie mieszczące się w klasycznym wzorze kultury ludowej. W dziale tym byłyby archiwizowane wszelkie przejawy inwencji kulturowych będących oryginalną formą reagowania ich twórców na potrzeby kulturowe nie zaspokajane w sposób wystarczający przez tradycyjne czy obecne oficjalne wzorce kulturowe. Można z góry za-

łożyć, że wiele tych zjawisk może mieć charakter przejściowy niezobiektywizowany, ale ich uchwycenie i archiwizacja i tak będzie miała wielkie znaczenie poznawcze dla wszelkich badań nad przemianami kulturowymi. Uzyskamy w ten sposób wgląd w procesy nie tylko akceptacji kulturowej lecz również eliminacji kulturowej.

Przyjęcie takich perspektyw rozwoju muzealnictwa entograficznego wymagałoby dokonania olbrzymiej pracy konceptualizacyjnej w zakresie wypracowania kryteriów archiwizacji zjawisk współczesnych. Sądzę, że niezależnie od realnej możliwości zaakceptowania przedstawionych tu hipotez teoretycznych, rozpoczęcie pogłębionej dyskusji na ten temat mogłoby przynieść wiele innych propozycji, w wyniku których można by się pokusić o wypracowanie nowych założeń teoretycznych muzealnictwa entograficznego. Pozwoliłyby one na wzmocnienie tendencji twórczych w tej dziedzinie kultury.

Ta ostatnia uwaga wskazuje na niezbędność, silniejszego niż to miało miejsce dotychczas, podkreślenia funkcji naukowych muzeum. Oczywiście w swej pracy może ono i powinno kierować się dorobkiem naukowym całej dyscypliny, lecz jak dotąd rozważania teoretyczne na temat muzealnictwa entograficznego wychodzące ze środowiska pozamuzealnego są zjawiskiem niesłychanie rzadkim. Nakłada to tym większy obowiązek na pracowników samych muzeów. Niestety w nawale prac kolekcjonerskich i dokumentacyjnych trudno jest znaleźć miejsce na głębsze rozważania teoretyczne, zwłaszcza w ramach muzeów mniejszych, których doświadczenia mogłyby stać się podstawą do ciekawych uogólnień naukowych. Pozostaje więc kwestia powołania do życia takiej formy, która gwarantowałaby rozwój tej dziedziny działalności muzeów etnograficznych. Wydaje się, że najlepszym rozwiązaniem na najbliższe lata byłoby powołanie ogólnopolskiego seminarium muzeologicznego dla etnografów, na którym omawiano by regularnie te zagadnienia. W przyszłości mogłoby to doprowadzić do powstania specjalnej placówki zajmującej się wyłącznie teorią muzealnictwa entograficznego. Dotychczasowe kontakty z przedstawicielami muzeów etnograficznych w innych krajach (m. in. w ZSRR) wskazują, że podobne problemy nurtują również i środowiska etnograficzne poza Polską. Rozwiązanie ich nie będzie jednak możliwe bez zagwarantowania pracownikom muzeów czasu, który będą mogli poświęcać pracy koncepcyjnej i naukowej.

L'esquisse du musée d'ethnographie contemporain

Les cadres thématiques des activités pour les 20 ans, prochains constituent un élément essentiel pour déterminer les orientations du développement du musée d'ethnographie. Le modèle classique d'un tel musée, c'est-à-dire le musée dédié à la culture populaire polonaise n'est à présent plus actuel, pour plusieurs raisons.

Le champ d'études de l'ethnographie d'aujourd'hui englobe des phénomènes dépassant considérablement les cadres d'étude classiques.

Le changement de perspective des recherches doit également trouver son reflet dans la muséologie ethnographique.

L'ethnographie est une science ayant pour objet l'étude des origines et du développement des cultures préindustrielles ainsi que de ces phénomènes au sein des sociétés industrielles et urbanisées, qui-étant donné leur origine, leur forme ou fonction-exercent le même rôle qu'autrefois les cultures populaires ou de tribu. Les formules proposées par l'ethnographie doivent s'appuyer sur une analyse des objets matériels concrets ou sur les énonciations directes des porteurs d'éléments de culture étant l'objet d'études ethnographiques. En conséquence, le musée d'ethnographie en tant qu'institution est chargé de collectionner des documents ethnographiques originaux anciens et contemporains, de les conserver convenablement, de les élaborer scientifiquement ainsi que de généraliser les connaissances sur ses études en assurant à la société l'accès à la source authentique, c'est-à-dire au monument ethnographique (à l'objet exposé).

Le musée d'ethnographie exerce 4 fonctions fondamentales: 1) de collectionnement et de conservation, 2) scientifique, 3) éducative (de vulgarisation), 4) de créateur de culture. Il fait partie des institutions co-responsables de la formation et de la matérialisation d'un tel modèle de la culture contemporaine qui mettrait en valeur les meilleurs acquis de l'ethnographie. Chaque musée d'ethnographie devrait se diviser en deux parties. La première - de l'ethnographie traditionnelle s'occupant du complètement et de l'analyse des collections du domaine de la culture populaire en sa forme historique dès le début jusqu'en 1980 et dont les activités reposeraient sur les anciens principes.

La deuxième partie - de l'ethnographie contemporaine - serait consacrée aux phénomènes de nos jours dépassant les cadres de la culture populaire classique. Y seraient archivées toutes les manifestations d'invention culturelle constituant une forme originale de réaction de leurs créateurs vis-à-vis des besoins de culture qui ne sont pas suffisamment satisfaits par des modèles de culture officiels traditionnels ou contemporains. Il faudrait convoquer dans les plus proches années un séminaire muséologique national des ethnographes en vue de mettre au point de nouveaux principes théoriques de la muséologie ethnographique. Cela pourrait aboutir dans l'avenir à la mise sur pied d'un établissement spécialisé en théorie de muséologie ethnographique.